

Art. nr. 3, 1998 Blaker og Sørum historielag

Kokegropene ved Haugtun

Tidlig i fjor høst var det en arkeologisk utgravning ved Haugtun skole i Blaker. Grunnen var at skolen skulle utvides mot nord som følge av den nye skolereformen.

Området er interessant fordi det ligger en stor gravhaug i skolegården, og i sin tid ble det gjort funn av jernpilspisser her. Disse kan ha ligget i en grav. De mange gravhaugene i nærheten tyder også på bosetting tilbake til jernalderen. Med håp om at det fremdeles kunne være graver eller rester av hus, ildsteder eller andre ting her, var det viktig å få undersøkt tomta nærmere.

Arkeologer ved Akershus Fylkeskommune åpnet først noen sjakter i dette åkerstykket. Det ble påvist flere spor under matjordlaget, som kunne tyde på menneskelig aktivitet. Sporene bestod i hovedsak av sirkulære ansamlinger av kull og stein. Man antok at dette var såkalte "kokegrop", brukt til oppvarming av mat.

Jeg fikk så i oppdrag fra Universitetets Oldsaksamling å undersøke disse tingene nærmere. Ved undersøkelsen ønsket man å få svar på følgende; var dette kokegrop, hvordan var de bygd opp og når ble de brukt?

Utgravningen gikk ut på å grave halvdelen av de antatte kokegropene, for å studere dem i profil og få en kullprøve til datering. Noen av kullflekkene viste seg å være grunne og mer tilfeldige. Likevel ble det påvist i alt åtte regulære kokegrop. Disse var tydelige nedgravninger i undergrunnen, avgrenset av en kullstripe og mer eller mindre fylt med stein og kullblandet jord.

En kokegrop kan beskrives som en slags "steikeovn". Den kan ha blitt brukt på følgende måte: en grop blir gravd ned i bakken, deretter blir ved og stein lagt i gropa og det lages et kraftig bål. Når veden er brent opp, legges kjøtt pakket inn i blader eller never oppå steinene, og det dekkes til med torv eller jord. Når kjøttet er ferdig, fjernes det som er dekket over, og maten tas ut. Noe av steinene i bunnen og kullet i sidene blir liggende igjen. Denne metoden er utprøvd i dag, og kjøttet blir visstnok særdeles saftig og smakfullt.

Oppbyggingen av de undersøkte gropene ved Haugtun skole var relativt like, bortsett fra størrelsen. De varierte fra 30 til 95 cm i diameter, og dybden varierte fra 8 til 42 cm. Steinmengden varierte

Dateringer fra 20 - 535 e. Kr.

sterkt. Mens noen hadde steinen intakt, virket de fleste som om de var tømt for

stein. Gropene lå enten enkeltvis eller parvis. I det siste tilfellet kan det tenkes at man har brukt disse samtidig fordi man tilberedte ulike ting på en gang. I ett tilfelle (nr. 20) lå det to groper delvis overlappende, men på samme sted. Her må det nok ha være snakk om to bruksfaser til helt ulik tid, vurdert ut fra høydeforskjellen mellom gropene. I den nederste kokegropa lå det store steiner og vedstykker på plass, nøyaktig slik den ble forlatt for lenge siden.

Dateringer foretatt av liknende groper tyder på at denne skikken var mest vanlig i tidsrommet 0-400 e.Kr. Men den forekom både før og etter. Det har blitt antydnet at bruk av kokegrop avtok på overgangen til yngre jernalder (ca. 600 e.Kr.), fordi menneskene i stedet gikk over til å lage mat i gryter av jern og kleberstein.

Kullprøver fra to av gropene ved Haugtun skole er sendt inn for datering. Den ene gropa er datert til mellom år 20-210 e.Kr., og den andre til mellom år 350-535 e.Kr. Dette skyver forhistorien noen hundre år tilbake til lenge før vikingetida. Det blir ikke sendt flere prøver til datering. Derfor vet vi ikke hvor lenge menneskene lagde kokegroper ved skolen.

Hva var kokegropenes funksjon?

Det har vært framsatt ulike teorier om kokegropenes funksjon. De fleste arkeologer har vel ment at dette dreier seg om en form for matlaging. Andre arkeologer har pekt på at gropene også kan ha vært brukt til tørking av kjøtt eller rett og slett som en slags varmeovn. Liknende groper er brukt av samene og hos andre kulturer i nyere tid.

Slike groper er funnet ved arkeologiske utgravninger mange steder. Noen er funnet i eller ved hus, mens mange ligger i grupper sammen på steder hvor det bare finnes graver. Dette har ledet tankene mot at det her ikke nødvendigvis dreier seg om noe hverdagslig gjøremål, men i stedet kan være rituelle måltider foretatt ved spesielle anledninger.

I flere av de norrøne sagaene

nevnes ordet "seydir" som antakelig samsvarer med kokegrop. Ordet betegner et slags "offermåltid" hvor mat ble tilberedt i en grop i bakken. I den førkristne religionen var slike måltider viktige fordi de forente deltakerne og befestet deres fellesskap med maktene. I følge kildene var det slik at mennesker innenfor et mindre administrativt område ofret eller blotet husdyr og annen mat sammen. De var en slags "kokekamerater", på islandsk kalt "supnautar".

Hvem var så disse menneskene som brukte gropene ved Haugtun skole? Og i hvilke anledninger var de samlet til slike måltider? Og *hva* spiste de egentlig?

Dette er spørsmål vi neppe vil få svar på, men så langt vet vi i alle fall at menneskene her lagde kokegroper allerede flere hundre år før vikingetida! Siden vi ikke kan påvise bosteder, og det finnes graver i nærheten, er det sannsynlig at området ved skolen kan ha vært en kultplass hvor menneskene kom sammen og spiste til "gudenes ære". Var det kanskje nabolaget som møttes? Om årsaken til bespisningen var for å blidgjøre Odin og Tor eller for å sikre godt år, vet vi ikke. Kultkontinuitet kan forklare hvorfor graver og kokegroper forekommer på samme sted, men til ulik tid. **Margrete F. Simensen**

Anvendt litteratur

Oddmunn Farbregd: Hove i Åsen - kultstad og bygdesentrum. Spor nr. 2. Trondheim 1986.

Lil Gustafson: De ulykksalige "kokegropene". Nicolay nr. 61/1. Oslo 1993.

Lars Erik Narmo: "Kokekameratene på Leikvin." Kult og kokegroper. Viking. Oslo 1996.

Margrete F. Simonsen: Innberetning vedrørende arkeologisk undersøkelse ved Haugtun skole gnr. 119/9, Sørums kommun, Akershus. Rapport Institutt for Arkeologi, Kunsthistorie og Numismatikk. Oslo 1997.

Jordbærproduksjon i Blaker

Under oppslagsordet "Jordbær" i Aschehougs leksikon kan en lese at jordbær dyrking er nevnt for første gang i

skriftlige kilder i Norge i 1604. Flere sorter hagejordbær ble utviklet på 1700-tallet.

I bygdeboka for Aurskog og Blaker forteller redaktøren, Eyvind Lillevold, at jordbær dyrkinga har gammel hevd i Blaker. Under omtalen av Fossmoen i gardshistorien kan vi lese følgende: “Ole Berger var den første i Blaker som begynte å dyrke jordbær til salg i større stil. De første plantene fikk han fra direktøren ved landsfengslet i Christiania. Han førte bærene til torvs i Christiania og hadde god avsetning. Det var mange i Blaker som tok etter Berger, og Blakerbærene var en tid svært gjeve.”

Ole Christensen Berger kom fra Berger nordre i Aurskog. På Fossmoen begynte han landhandleri. Blaker fikk god forbindelse med hovedstaden ved åpningen av Kongsvingerbanen i 1862, så jordbærene kunne fraktes inn med morgentoget. Tidlig ute med jordbær på friland var også noen av Eidsgardene.

Jordbær dyrkingen trengte mye arbeidskraft i sommerhalvåret. I Blaker var det familiene på flere av de mindre og middels store brukene, som ved stor innsats gjorde jordbærproduksjonen til en god attåt-næring. Planting og stellet med luking av plantefeltene, satte flittige hender i virksomhet også utenom tiden med plukking og reiser for omsetning. Enkelte av dem som drev i størst omfang brukte også leid arbeidshjelp.

Økt preg av Blakerjordbær

I 1920- og 30-årene hadde Youngstorvet i Oslo stort innrykk av jordbærprodusenter fra Blaker. I 1918 ble Peder Sørnes eier av Nitteberg, gardsnummer 117, bruksnummer 1. Han kom fra Lier, hvor hans far var kjent som “jordbærkongen”. Nitteberg var et av stedene med store jordbæraåkre. Sørnes tok til å begynne med planter til garden fra Lier.

I første halvdel av 1920-årene kom enda kassene med Blakerjordbær til Blaker stasjon med hestekjøretøyer. Med toget reiste blant andre med torvfrakter fru Anna Sørnes, fru Minda Tømte og Karl Bråthen.

De med togfraktet bær hadde avtale med dragere på Østbanestasjonen, som med spesialtraller fraktet bærkassene til torvet.

I slutten av 1920-årene ble eiere av større lastebiler engasjert til fellestransport av jordbær fra Blaker til Youngstorvet. Dels reiste selgerne til byen med toget, eller de kunne følge med bilen dersom denne hadde plass. Lastebileier Karl Wiik begynte sesongkjøring fra Blaker til Youngstorvet. Oppsamlingen av bærkasser langs bilveg trakk med flere som jordbærprodusenter. Med større lastebiler overtok i rekkefølge Anders Valstad, Johan Norum og Bjarne Nitteberg transporten.

Oppsamlingsrunden for bærkassene startet i de tidligste morgentimene. Rånåsfoss omegn var et utgangspunkt. Jordbær kom fra Olaf Johnsen på Sandnes, Alfred Kroken på Kroken søndre, søstrene Olga og Ingeborg Sandnes i Sandnesenga, brødrene Moe på en eiendom utparsellert fra Eid, Hans Skovli på Skovli og Halvor og Hjørdis Tømte på Grønvold. Ved vegkrysset på Eidsteiet kunne bærkassene fra Sørnes på Nitteberg, Hans Larsrud på Larsrud og Nils Langeland på Langeland lastes opp.

Vegen, mest tidligere omtalt som “postrunden”, var den lengste etappen. Karl Hellerud på Hellerud og Anders Skaugen på Skaugen hadde jordbær. Ved Hellne var det jordbær dyrking av flere knyttet til Berg Småbrukerlag og andre. Videre var det jordbær hos Albert Svardahl på Svardal og Sem Paulsen på Engerhagen. I Myrmellemgrenda ble bilen fullastet for kursen til torvet. Foruten bærkasser fra Oskar P. Myrmellem, Karl Bråthen og Hans Slora, kom dit også kasser fra Ole Tømte på Tømte, Ole Ingjer på Ingjer Vestre, Lars Ingjer på Ingjer Østre og Johan Kleven på Kleiva øvre.

I den travleste tiden av sesongen var det kjøring til torvet hver dag, ellers annenhver dag. Halvannet tonn kunne være jordbærkvantumet på lasset fra Blaker, kunne lastebileier Johan Norum erindre under en samtale jeg hadde med ham i 1981. For konkurransen i markedet

betydde det at Blakerjordbærene kunne være tidlig inne på torvet. Vollen i Asker var på samme tid et sted som førte store kvanta jordbær til Youngstorvet. Men transport først med båt til brygge på Oslo havn og derfra med bil, gav oftest senere ankomst til torvet enn tilfellet var med bær bilen fra Blaker.

Gunnar Sørnes, nesteldste sønn til Anna og Peder Sørnes, kom tidlig med som selger på torvet. Han kan fortelle om hvordan handelen der forløp. Uvanlig stor tilførsel av jordbær enkelte dager presset prisen ned. Da passet oppkjøpere på for å oppnå høy fortjeneste på videresalg til større forbrukere i Oslo.

Jordbær og noe annet

Noen av jordbærprodusentene i Blaker skaffet seg egne biler til torvkjøringen. Gunnar Sørnes nådde i 1933 alder for førerkort. Karl Bråthen hadde noe tidligere gått over til bruk av egen bil. Selv om jordbær fortsatt utgjorde hovedandelen, kunne vareutvalget til torvsalg utvides med poteter, grønnsaker, frukt og egg. Torvet i Lillestrøm fikk etter hvert mer av Blakers produksjon for tilførsel til torv.

Paul Paulsen forpaktet omkring 1930 jordveien på Blaker skanse. Der dyrket han jordbær, poteter og grønnsaker til omsetning på torv og for direkte salg. Ole Ihle hadde foruten eiendom i nærheten av Blaker stasjon (nå del av tettbebyggelsen) også Tangen av Kjølstad. Jord-arealene nyttet han til jordbær, andre bærslag, frukt, poteter og grønnsaker. Mye ble omsatt på hans reiser til Youngstorvet og Lillestrøm torv. Han hadde også omsetning ellers, og drev en del med oppkjøp.

Olaf og Harda Johnsen på Sandnes la i 1950-årene om til allsidig produksjon for torvføringen. I tillegg til de fra tidligere store felter for jordbær, ble også store deler av gårdens areal brukt til poteter og grønnsaker. Etter anskaffelse av bil kjørte Johnsens jevnlig til Youngstorvet og torvet i Lillestrøm gjennom et par tiår, og foretok i denne tiden også oppkjøp hos andre

produsenter for å ha et stort utvalg til en stor kundekrets.

På Kroken nordre ble jordbær dyrkingen tatt opp av Ester og Einar Halås i 1950-årene. Halås torvførte, mest til Youngstorvet, jordbær og forøvrig brukets produkter. Ingvald Fjeldvang på Fjeldvang brukte en del av eiendommen til jordbær og annen produksjon av varer for sin torvføring. Toralf Gjerde på Nitteberg bruksnummer 2 kjørte i første halvdel av 1960-årene til torvene med bær og den øvrige produksjonen på garden. Egil Foss på Foss søndre drev med jordbær som spesialitet noen år midt på 1960-tallet. For torvføringen hadde han bil tilpasset daglig høstningskvantum.

Trygve Tømte på Grønvold fortsatte driften som hans foreldre Hjørdis og Halvor Tømte la opp til der. Trygve omsatte mye av produksjonen av jordbær, poteter og grønnsaker ved kjøring til torvene med egen bil. Etter hvert prioriterte han poteter og grønnsaker framfor jordbær. Likevel var han blant dem som hadde bær med til torvs også opp til tiden da selvplukkhandelen ble så vanlig på Romerike.

Jordbrukstillingen i 1929 viste 22 dekar utlagt til jordbær i Blaker. Ved tilsvarende telling i 1959 var jordbærarealet i bygda 48 dekar. Økningen kan ses i sammenheng med at hver enkelt produsent etter hvert kunne markedsføre bærene med eget transportmiddel. Utviklingen har vært den samme i miljøet rundt Berg Småbrukerlag, som også har fremmet allsidig produksjon for torvhandel.

Utstyr til plukking og torvføring

Om utstyret som trengtes fra jordbærene var plukkemodne til de kunne tas hånd om av kjøper på torvet, har en med langt virke innen jordbærproduksjonsmiljøet i Blaker, Gerd Stenby på Tømte, fortalt. Kurvene som ble brukt i 1920- og 30-årene var flettet trespon i to størrelser - for halv- og helkilo bær. Sannsynlig hadde Nilsens kurvfabrikk på Bjørkelangen leveransene

av bærkurver til forretningene i Blaker. Ved å legge pergamentpapir i flettverkskurvene, kunne disse være til flergangsbruk. Til forskjell fra de halvkilos pappkurvene med ståltrådhåndtak som kom senere. Disse engangskurvene ble nyttet i noen år inntil kurvene av plastikk kom.

Transportkassene var snekret til å romme 40, 32, 24 eller 18 kilo bær. Den største hadde 5 etasjer for kurvene. Kassene hadde lister på veggene til å legge plater på for lagene av kurver. Lokket var hengslet og hadde låsebeslag på kassen. Kassene hadde små luftehull og bærehåndtak i hver ende.

Odd Skullerud

Slektshistorisk utvalg

På styremøtet 19. mai nedsatte styret i Blaker og Sørumsand historielag et slekts-historisk utvalg med Osvald Bjareng som leder og med Kåre Bøhler og Erik Tømte som medlemmer.

Utvalget har til oppgave innen utgangen av oktober å forberede et kurs i slektsgransking for nybegynnere. Vi regner med at det vil bli et stort behov for frivillige slektsgranskere når arbeidet med bygdeboka kommer i gang, og disse må få en viss opplæring i forkant.

Slektshistorisk utvalg får også til oppgave å samle og legge til rette for praktisk bruk av det kildematerialet slektsforskere benytter seg av.

Vi oppfordrer medlemmer som er spesielt interessert i slektsgransking å ta kontakt med Slektshistorisk utvalg og fortelle hva en arbeider med for tida. Dersom det er interesse for det, vil utvalget også kunne arrangere møter hvor slektsforskere i bygda kan utveksle erfaringer.

Bingen Lensers Venner

Dessverre meldte arkeolog Pål Nymoen i siste liten forfall til det åpne møtet Blaker og Sørumsand historielag arrangerte på Biblioteket på Sørumsand torsdag 7. mai klokka 19.00.

Dag Nordsveen orienterte likevel om arbeidet i Stokkebåtkomiteén som kulturstyret har nedsatt, og fortalte at deres strategi nå var å legge forholdene til rette for at stokkebåten, når den er ferdig konserverert på Sjøfartsmuséet, blir deponert i Sørumsand.

Forutsetningen for dette er at det bygges en egen bygning for Sørumbåten, som komiteén foreslår som det offisielle navn for stokkebåten. Komiteén foreslår konkret at det bygges en bygning i betong på 175 kvadratmeter i én etasje i elvebrinken på Jentoft i Sørumsand. Dette utgjør en stipulert kostnad på 3,5 millioner kroner. Alternativt kan en tenke seg å inkorporere utstillingen av Sørumbåten i en bygning med et annet formål, eventuelt som en del av vestibylen i nybygget til Sørumsand videregående skole. Med forbehold anslås byggekostnadene til en slik løsning til det halve.

Møtet besluttet å henstille til Blaker og Sørumsand historielag å opprette et underutvalg som kan hete Bingen Lensers Venner. Styret i historielaget nedsatte 19. mai følgende medlemmer i dette utvalget: Hildur Roll-Hansen, Helge Njaa og Dag Nordsveen. Sistnevnte får ansvar for innkalling til første møte. Utvalget konstituerer seg selv.

Arbeidet for utvalget blir å synliggjøre Bingen lenser, styrke bevisstheten om Bingen lenser i befolkningen og fortsette det arbeidet som prosjekt Bingen Lenser har påbegynt. Styret håper at en gjennom etablering av Bingen Lensers Venner skal gi flere sørumsokninger mulighet til å aktivisere seg i et konkret lokalt fortidsminnes bevaring.

Svein Sandnes

I manns minne

I 1964 arrangerte Nasjonalforeningen for Folkehelsen en landskonkurranse for folk over 70 år. Det gjaldt å skrive ned minner fra barndom og ungdom. Besvarelsene er arkivert på Institutt for folkelivsgransking

ved Universitetet i Oslo.

Oscar Johannes Snedkerud, som hadde vokst opp på plassen Snedkerud i Blaker, var en av de omkring 1.500 eldre som deltok i konkurransen. Hans bidrag er trykket i boka "Oslo og Akershus i manns minne", som ble redigert av Rolf Fladeby og Arthur Gjermundsen og utgitt av Det norske Samlaget i 1970.

I dette og de tre neste utgavene av Artikler fra Blaker og Sørums Historielag vil vi gjerne trykke dette opp igjen, samtidig som vi oppfordrer også andre til å sende inn sine minner, eller skrive ned det eldre slektninger eller venner husker. Der- som noen kan bidra med flere opplysninger om Oscar Johannes Snedkerud og hans familie, er vi også takknemlig for det.

I manns minne:

Hustukt og barnearbeid

Eiendommen Snedkerud i Blaker hvor jeg er født, var på tjue mål oppdyrket mark og tjue mål skog. Fra 1875 til 1906 bestod hovedbygningen av et stort kjøkken med svalgang utenfor og en stue. På kjøkkenet var det peis og komfyr. Møblene på kjøkkenet var to senger, den ene over den andre, et stort hjørneskap til mat, et bord, en krakk, noen stoler, en vedkasse med lokk, en tallerkenrekke og benk under.

I stua var det en kommode, en pedestall, en seng, et rundt bord, noen stoler og et veggur. Uthusene var stabbur, låve, fjøs til tre kuer og kombinert grise- og hønsehus. Så hadde vi et lite hus med ett rom som ble brukt både til kjøkken og soverom for min farmor, og huset gikk under navnet bestemorstua.

Skomaker Snedkeruds familie

Min far var skomaker og drev med det som hovedyrke. Den gang satt ikke håndverkere bare på verksted hjemme. Skomakere og skreddere gikk til kunder og var der hele uken hvis de hadde lang vei hjem, og da ble det sydd opp sko og støvler til hele familien og skreddersøm til alle mann-

folkene på stedet. Damesøm besørget sy- pikene. Hans, min eldste bror, reiste til vår onkel på Kongsberg for å gå i skredderlære hos ham, femten år gammel. Hjalmar, min nest eldste bror, begynte i skomakerlære hos far så snart han var konfirmert. Min nest eldste søster flyttet til min mors søster for å være barnepike da hun var i tiårs- alderen, og var der til konfirmasjonen.

Mor hadde mye å gjøre både ute og inne med hus, barn og dyr. Hun besørget klesvasken selv og bakte atten brød i uka. Det ble bakt hver fredag, og hvis det ble for lite, stekte hun vafler eller lomper. Om sommeren var hun med ute i slåtten og skuronna, og det var ingen maskiner til hjelp.

Den gang var det ikke råd til å kjøpe alt ferdiglaget som nå. Det var å spinne garn til sokker, strømper og votter, og siden strikke det. Stoff til skjorter, undertøy, forklær, laken, putevar og dyne- trekk ble vevet. All sømmen, bortsett fra kjolesøm, ble foretatt av mor. Hun hadde ikke symaskin, så alt ble sydd med hånd.

Mor holdt streng hustukt

Mor var strengt religiøs, og det ble holdt andakt hver søndag med salmesang og bibellesning. Vi barna hadde det strengt, og mor praktiserte Salomos ordspråk om at den som sparer sitt ris, hater sin sønn.

Far røkte, men for oss barna var tobakk forbudt lenge etter at vi ble voksne. Jeg husker Hjalmar røkte litt i smug, for mor måtte ikke vite det. En dag han gikk bort til bestemor og tente på pipa, da var han vel i tjueårsalderen, så kom mor inn og fikk se ham. Hun gikk rett bort og nappet pipa ut av munnen hans, gikk hjem og kastet den i varmen på peisen. Men det førte bare til at en ny pipe ble kjøpt.

Dans og kortspill var også bannlyst hos oss. Vi ble omtrent tvunget til å gå på religiøse møter og fester. Hvis jeg nølte med å gå, begynte hun å gråte, og det ble gjerne til at jeg gikk motvillig til møtet og satt der, ergelig og uinteressert i det som gikk for seg.

Far kjøpte et salmodikon til meg på

en auksjon. Det var en lang og smal kasse med én streng til å spille på ved at man strøk strengen med en fiolinbue. Tonene var oppmerket med tall på salmodikonet, og koralboken var oppmerket med tall i stedet for noter til de forskjellige salmelodier. Instrumentet var lett å spille på, det var bare å se på tallene i koralboken.

Min bror Hans kom hjem og syntes dette var et dårlig instrument, og da han kom hjem neste gang, hadde han kjøpt med en fiolin. Jeg ble jo ellevill av begeistring, men det ble ikke mor, for hun ble så stille. Da Hans hadde reist, så kom det: “Denne fela får du ikke lov å bruke, for feler blir brukt bare til dans og styggedom.” Dermed tok hun fela og bar den opp på loftet, og jeg torde ikke protestere.

Det gikk et par år, så var hun på et religiøst møte og fikk se at de som spilte, ved siden av gitar og sitar også hadde fiolin med. Da var det ikke lenge før min fele kom ned fra loftet, men da var den blitt ødelagt av fuktigheten på loftet og var ikke noe mer å spille på.

Barna måtte tidlig arbeide

I min oppvekst begynte barna på landet tidlig å arbeide. De begynte gjerne med å bære inn ved fra vedskjulet, gå ærend og lignende. Når de ble større, ble de satt til å hogge veden til huset, bære vann, måke veier og måke og feie fjøset om vinteren. Om sommeren hjalp vi til med å sette poteter, spa og hakke senger til grønnsaker og plante kål og kålrot. Vi hjalp også naboene med potetsetting, og da fikk vi gjerne 25 øre. I slåttonna var vi med og rakte.

Om høsten ble det mye bærplukking i skogen, fra bærene ble modne til sent på høsten. Det var en kjøpmannsforretning vi solgte bærene til, og der fikk vi sju øre literen for blåbær og fem øre for tyttebær. Det var to kvinner som drev denne forretningen. Den ene av damene plukket også bær, og vi barna kunne få bli med henne i skogen. Det var lang vei å gå fra Snedkerud til Sandbakken, som forretningen het, over tre kilometer.

Vi møtte opp klokka ni om morgen-

en, og så drog vi til skogs, utrustet med to kurver, mat til to måltider og en flaske melk. Vi kom tilbake til butikken ved femseks-tiden om ettermiddagen for å levere bærene. Som regel, hvis det var bra med bær, kunne jeg plukke femten liter på en dag. Vi brukte ikke bærplukkere, for bærene måtte være helt rene og fri for løv og rusk. Det var et slit å gå bøyde hele dagen og siden bære femten liter til butikken, for vi drog ofte langt av sted.

Vi høstet mellom tjue og femogtjue tønner poteter, som ble tatt opp med grev, og det var jeg med på.

Oscar Johannes Snedkerud

Sommerstevnet i Romerike historielag i år til Sørumsund

Årets sommerstevne i Romerike historielag er lagt til Sørumsund søndag 6. september. Tradisjonen tro starter det hele med en gudstjeneste i Sørumsund kirke klokka 11.00. I samarbeid med sogneprest John Olav Stokstad Larsen legges det opp til en litt annerledes gudstjeneste med middelalderpreg. For det er middelalderen som er tema for årets sommerstevne. Forelesere og ekskursionser er foreløpig ikke bestemt, men møtet vil bli annonsert i dagspressen og vi kommer tilbake med mer informasjon i Artikler fra Blaker og Sørumsund historielag nr. 4/1998, som sendes ut til medlemmene 21. august.

Spanskesyken

- en glemt 80-åring?

For 80 år siden ble verden rammet av en svært dødelig pandemisk influensa. Over en milliard mennesker, dvs. mer enn halvparten av datidens befolkning, ble sannsynligvis angrepet, og minst 21 millioner mennesker døde (Jordan 1927, Collier 1974). Pandemien ble tidlig kjent som “Spanskesyken” siden mange trodde at sykdommen startet i Spania. Influensaen spredte seg i tre globale bølger (Patterson og Pyle 1991). “Sommerepidemien” startet i mars 1918, ikke i Spania, men i Midt-

vesten i USA. Sykdommen spredte seg raskt til Europa, og nådde Asia, Nord-Afrika og Australia i Juli. I denne perioden var influensaen relativt mild med få dødsfall. "Høstepidemien" startet i august, muligens med opphav i Frankrike. De fleste dødsfallene under Spanskekyken oppsto høsten 1918 som følge av etter sykdommer, spesielt lungebetennelse. I løpet av vinteren og våren 1918/19 blusset influensaen opp for tredje gang. En mindre influensabølge vinteren 1920 kan også regnes som en del av Spanskekyken (Åman 1990).

Spanskekyken krevde minst tre ganger så mange liv i løpet av et snaut år som fem år med krig. Til tross for dette har første verdenskrig fått betydelig mer oppmerksomhet enn Spanskekyken i internasjonal historieskriving. Spanskekyken er også en "glemt" begivenhet i norsk sammenheng, som regel avspist med noen få standardlinjer i norske oppslagsverk og historiebøker: "Som dei tidligare karta innheld kvite felt, syntes dette å vere eit temmeleg kvitt felt, eit utforska område i historisk samanheng" (Aarhus 1988:59). Ulike omstendigheter fører til at visse hendelser får stor plass i historieskrivingen, mens andre blir "glemt". Spanskekyken rammet i sluttfasen av første verdenskrig og fikk derfor sjelden oppslag på forsidene i norske aviser. De siste nyhetene fra krigen, fredsforhandlingene og stortingsvalget høsten 1918 dominerte den offentlige debatten og stjal følgelig hovedoppslagene. Med unntak av en del lokalhistorie, se f.eks. Teigum (1975), Ødegård (1983), Aarhus (1988), Reinertsen (1991), Løvstrand (1994) og Bakke (1996), er det skrevet lite om Spanskekyken i Norge. To relativt ukjente regionale studier av Skajaa (1921) og Hansen (1923) er blant de viktigste forskningsbidragene på området. Disse tar for seg sykdommens epidemiologiske utbredelse i Bergen og på Vestlandet.

Denne artikkelen vil gi en beskrivelse av spredning, sykkelighet og dødelighet i forbindelse med Spanskekyken

i Norge og Ullensaker legedistrikt, et av fem legedistrikt i det daværende Akershus amt. Artikkelen er delvis basert på en kommende hovedfagsoppgave skrevet av undertegnede, "Spanskekyken i Norge 1918-1920: og demografiske konsekvenser", som vil bli den første omfattende studie av Spanskekyken i Norge.

Spanskekyken i Norge

Spredning

De første spredte tilfellene av Spanskekyken i Norge ble oppdaget i Kristiania 15. juni (Vaughan 1921). Sykdommen ble trolig importert over Nordsjøen, mest sannsynlig fra Nord-England, siden både Gøteborg, Stockholm og København fikk Spanskekyken senere enn Kristiania (Skajaa 1921, Patterson og Pyle 1991). Byene langs kysten og de mest trafikkerte og tett befolkede industrisentrene i innlandet fikk smitten først. Smitten spredte seg deretter fra kysten innover fjordene og fra byene utover bygdene langs de viktigste ferdselsveiene. Jernbanen og hurtigruten spilte trolig en viktig rolle i denne prosessen. Kristiania var det dominerende utgangspunktet for smittespredningen sør for Trondheim (Mamelund kommer).

Sykdomsbilde

Spanskekykens initialsymptomer var plutselig høy feber, intens hodepinne, ryggsmærter, svimmelhet og blødninger fra nese, lunge og nyrer. Inkubasjonstiden var i de fleste tilfellene omkring to dager (Det civile medisinalvesen 1922). Sekundære infeksjoner, spesielt lungebetennelse og bronkitt, gjorde sykdommen meget alvorlig (Harbitz 1921). I mange tilfeller utviklet de dødende en blåsort farge som kunne minne om Svartedauden (Barth 1919). Rekonvalesensen var ofte langvarig, og mange pasienter, spesielt unge jenter, mistet håret som etter tyfoidfieber (Galowsky 1919). Mange Spanskekykepasienter fikk gulsot, ørelidelser, søvnproblemer og vanskeligheter med gjennomføring av

daglige gjøremål og arbeid i lang tid etterpå. En internasjonal studie har vist at nærmere 1/3 har hatt hjerteproblemer, lunge- tuberkulose og nyresykdommer (Collier 1974). De som gjennomgikk Spanskesyken har også vist seg å ha høy risiko for å utvikle Parkinsons sykdom (Mattock et. al. 1988).

Sykelighet og dødelighet

Spanskesyken er uten tvil en av de største demografiske katastrofene som har rammet Norge dette århundre. Fra Juli 1918 til juni 1919 ble det *rapportert* 431.194 tilfeller av influensa (Det civile medisinalvesen 1922). Dette tallet er høyere enn det mest refererte tallet for sykelighet, 374.288 tilfeller av influensa i kalenderåret 1918, som vi finner i standard norske leksikon (Caplex 1997, Aschehoug and Gyldendals store ettbindsleksikon 1997) og historiske oversiktsverk (Furre 1982, Fuglum 1988). Begge disse tallene refererer kun til antall *rapporterte* tilfeller, ikke antall *angrepne*. Distriktslegenes anslag på andel angrepne civile medisinalvesen 1922). En intervjuundersøkelse fra Bergen viste at 45,3 prosent av befolkningen var angrepet av influensa fra juli 1918 til mars 1919. (Hansen 1923). Dersom dette overføres på Norges totalbefolkning, betyr det at nær Norges totalbefolkning, betyr det at nær 1,2 millioner kan ha vært angrepet av Spanskesyken.

I de verste periodene under høstepidemien, dvs. i oktober og november, ble det registrert hhv. 223 og 245 dødsfall pr. dag, eller omtrent tre ganger så mange dødsfall som vanlig (Statistisk sentralbyrå 1926). Spanskesyken krevde et sted mellom 13 og 15 tusen dødsfall, dvs. mellom 4,6 og 5,7 dødsfall pr. 1 000 innbyggere (Mamelund 1998). Dette estimatet er dobbelt så høyt som det vi finner i enkelte norske oppslagsverk (Caplex 1997, Aschehoug and Gyldendals store ettbindsleksikon 1997) som kun refererer til den offisielle influensa-statistikken i kalenderåret 1918 (Det civile medisinalvesen 1922). Sammenliknet med

Svartedauden i 1349-50, der 1/3-2/3 av Norges befolkning døde (Semningsen et. al 1983), blir dette små tall. Ikke mer enn 0,5-0,6 prosent av Norges befolkning på 2,6 millioner i 1918 døde av Spanskesyken (Mamelund 1998).

De årlige influensaepidemiene rydder vanligvis opp blant alderdoms- og sykdomssvekkede personer. De aller yngste rammes også relativt hardt av disse. Det spesielle med Spanskesyken var at den hovedsakelig rammet sunne og livskraftige personer mellom 15 og 40 år (Det civile medisinalvesen 1922). Som et resultat av dette mistet mange små barn sin mor, far eller i verste fall begge foreldrene. Årsaken til at personer over 40 år i mindre grad ble rammet, kan være at disse opparbeidet immunitet etter influensaepidimien i 1889-90 (Hansen 1923). Det særegne aldersmønsteret ble også observert overalt ellers i verden. Enkelte grupper i samfunnet ble hardere rammet enn andre. Gravide kvinner var spesielt utsatt. Dette skyldes alders-effekten og komplikasjoner dersom man utviklet sykdommen i forbindelse med svangerskapet. Gruvearbeidere, fiskere og soldater er eksempler på utsatte yrkesgrupper. Trangboddhet i kombinasjon med dårlig hygiene viste seg å skape gode betingelser for smittespredning og opphopning av alvorlig lungebetennelse blant disse (Det civile medisinalvesen 1922).

Spanskesyken i Ullensaker legedistrikt

Akershus amt besto av fem legedistrikter i 1918, Aker, Nittedal, Ullensaker, Høland og Follo. Ullensaker legedistrikt bestod igjen av åtte herreder, Ullensaker, Sørums, Gjerdrum, Nannestad, Nes, Eidsvoll, Hurdal og Feiring (Det civile medisinalvesen 1922). Fremstillingen som følger er i hovedsak basert på medisinalberetningen for Ullensaker legedistrikt, og vil gi et lite innblikk i influensaens utbredelse, samt problemer man vil møte på i et forsøk på å anslå sykelighet og dødelighet som følge av Spanskesyken.

Spredning

Sommerepidemien i Ullensaker legedistrikt startet i den nordlige delen, nærmere bestemt i Nannestad herred. De aller første influensatilfellene ble meldt blant militærpersonell på Gardermoen flyplass 1. juli (Nordlander 1932). Soldater var forøvrig tidlig rammet i alle deler av landet. Etter noen spredte sivile influensatilfeller skjedde det en eksplosjonsaktig utvikling 17.-18. juli (Medisinalberetning for Ullensaker 1918):

Da epidemien raste som verst, liknet fylket nærmest en slagmark med syke, sengeliggende eller døende i omtrent hvert eneste hjem. Leger var meget vanskelig å oppdrive, og annen hjelp fantes nesten ikke, da så å si alle var syke. Sengene var fylt med dødssyke, og rundt disse vaklet så de mindre syke og hjalp så godt de kunne - så lenge de kunne stå på bena. Sykehusene var overfylt, og leger og sykepleiersker ut i bygdene var utkjørte, om da sykdommen ikke hadde slått dem helt ut" (Nationaltrykkeriet 1967:360-61).

De første influensatilfellene under høstepidemien oppstod i den sørlige delen av Nannestad herred, bl.a. i Holter, hvor sommerepidemien var mindre utbredt. Innbyggerne i den nordlige delen av legedistriktet var ikke like hardt rammet i den andre fasen av epidemien, trolig pga. ervervet immunitet under sommer-epidemien. Spanskesyken fortsatte også markert de første fire månedene av 1919, med en topp i mars. Sykdommen opptrådte da med samme kraft på gårder og grender som gikk fri høsten 1918. Epidemien satte således sitt preg på Sørums herred vinteren og våren 1919 (Det civile medisinalvesen 1923).

Sykelighet og dødelighet

Hvor mange ble rammet av Spanskesyken i Ullensaker legedistrikt? Hvor mange døde? Disse spørsmålene er ikke fullt så enkle å besvare som man skulle tro. Dette skyldes bl.a. delvis mangel på offentlig statistikk og spørsmål om legenes valg av diagnose ved sykdom og død. Det siste kan føre til

underrapportering såvel som overrapportering av sykelighet og dødelighet i forbindelse med Spanskesyken. I tillegg kan det være vanskelig å skille mellom sykelighet og dødelighet som følge av Spanskesyken og den sykelighet og dødelighet som ville ha kommet uavhengig av Spanskesyken (Mamelund 1998). Dette problemet kan løses ved å beregne såkalt "overskuddssykelighet". I løpet av sommerepidemien fra juli til september 1918 ble det rapportert 1.186 tilfeller av influensa og 38 tilfeller av lungebetennelse, mens tilsvarende tall for høstepidemien fra oktober til desember 1918 var 4.007 og 188 (Det civile medisinalvesen 1922). Sommeren 1917 ble det til sammenlikning rapportert 10 tilfeller av influensa og 25 tilfeller av lungebetennelse, mens tilsvarende tall høsten 1917 var 13 og 20 (Det civile medisinalvesen 1921). Dersom vi ønsker å gi et tall på total rapportert sykelighet av influensa og lungebetennelse i "Spanskesykeåret" må vi inkludere upubliserte tall (finnes i medisinalberetning for Ullensaker, Riksarkivet i Oslo) vinteren og våren 1919 til de nevnte tallene for andre halvår 1918. Heller ikke dette vil være nok da Spanskesyken også kunne føre til andre ettersykdommer enn lungebetennelse, f.eks. difteri, kikhoste og akutte katarrer i åndedretsorganene. Det vil uansett ikke være nok å bare se på rapportert sykelighet, da mye sykdom med stor sannsynlighet ikke ble rapportert. Forfatteren har dessverre ikke sett anslag på andel angrepne i medisinalberetningen for Ullensaker legedistrikt, men de anslag som ble gitt i andre legedistrikter kunne være temmelig usikre.

Hvor mange døde som følge av Spanskesyken i Ullensaker legedistrikt? Data for døde av influensa og lungebetennelse finnes ikke månedsvis slik som for sykelighet, men kun for kalenderår. Antall dødsfall av influensa i 1918 og 1919 var 43 og 13, mens tilsvarende tall for lungebetennelse var hhv. 121 og 45 (Det

civile medisinalvesen 1922, 1923). I 1917 døde det til sammenlikning ingen av influensa og bare 18 av lungebetennelse (Det civile medisinalvesen 1921). Dette gir en overskuddsdødelighet av influensa og lungebetennelse på 186 i 1918/19 dersom vi trekker fra antall døde av de samme sykdommene i 1917 ganger to som "normalår" ($18 \times 2 = 36$). Dette tallet er trolig litt for lavt for den totale dødeligheten av Spanskesyken. Dette skyldes at influensa i mange tilfeller førte til andre etter-sykdommer enn lungebetennelse og at vi ikke presenterer tall for døde i "Spanskesykeåret", dvs. fra juli 1918 til juni 1919. En inngående studie av kirkebøker og annet lokalhistorisk materiale kan bidra til et bedre estimat enn det som er presentert her.

Avslutning

Internasjonalt er det skrevet mye om Spanskesyken. De fleste som har skrevet om sykdommen forteller om en "glemt" historisk begivenhet. Med unntak av en del lokalhistorie er det skrevet lite om Spanskesyken i Norge. Høsten 1918 er likevel ikke "glemt", spesielt ikke blant den eldste generasjonen. Det er fortsatt mange som kan fortelle om egne erfaringer fra Spanskesyken, men det begynner å haste. Folkeminne er en viktig kilde til kunnskap, ikke bare i denne sammenhengen, men også i andre

Referanser:

Aarhus, I. (1988): I Spanskesykens tegn. Ein rapport om epidemien i åra 1918-1919. *Tidsskrift for Sunnmøre Historielag* 64, 57-118.
Aschehoug og Gyldendals store ettbindsleksikon 1997. Kunnskapsforlaget. Oslo 1997.
Bakke, L. (1996): Spanskesjuken i Ringsaker. *Ringsaker, Veldre og Brøttum historielags årbok 1996*, 55-61.
Barth, N. (1919): Den "spanske syke" i Arendal 1918. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*. 6(39): 221-229. Kristiania 15. mars 1919. Caplex. Cappelens ettbindsleksikon. JW Cappelens

lokalhistoriske studier. En bedre utnyttelse av lokalaviser, kirkebøker, medisinalberetninger og annet skriftlig lokalhistorisk materiale, kan gi en dypere innsikt om Spanskesykens utbredelse i Ullensaker legedistrikt enn den som er gitt her. Det som er presentert her gir en generell oversikt over sykdommens utbredelse i legedistriktet og problemer man vil møte på i et forsøk på å anslå sykkeligheten og dødeligheten som følge av Spanskesyken.

Lokalhistoriske studier kan gi unik kunnskap om Spanskesykens spredningsmønster og nivå på sykkelighet og dødelighet. Andre aspekter, f.eks. lokale myndigheters tiltak mot epidemien, vil også kunne belyses. Spanskesyken var trolig unik i hvert enkelt legedistrikt selv om det også helt sikkert var klare fellestrekk dem i mellom. Dette faktum gir lokalhistoriske studier styrke.

Svenn-Erik Mamelund

Forfatteren er hovedfagsstudent i Samfunnsgeografi, Institutt for Sosiologi og Samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo. Forfatteren skriver hovedoppgave om Spanskesyken som etter planen skal leveres i september 1998. Spørsmål og kommentarer kan sendes til følgende adresse: Grenseveien 7b, 0571 Oslo. Forfatteren kan også nås på telefon: 22 00 44 84 og e-post: sem@ssb.no.

Forlag 1997: Oslo 1997.

Collier, R. (1974): *The Plague of the Spanish Lady. The influenza Pandemic of 1918-1919*. Macmillan 1974.

Det civile medisinalvesen (1921): *Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1917*. NOS. VII.3.

Det civile medisinalvesen (1922): *Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1918*, NOS VII.58.

Det civile medisinalvesen (1923): *Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1919*, NOS VII.108.

Fuglum, P. (1988): Norge i støpeskjeen 1884-1919. Bind 12 i Knut Mykland (red) (1988): *Norges historie*. J.W. Cappelens forlag A.S. Oslo.

Furre, B. (1982): *Norsk Historie 1905-1940*. Det Norske Samlaget 1982.

Galowsky, E. (1919): Haaravfald etter influenza. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*. 13(39): 531-532. 1. juli 1919.

Hansen, O. (1923): *Undersøkelser over influensaens optræden specielt i Bergen 1918-1922*. Arbeider fra Den medicinske Avdeling av Haukeland sykehus. Skrifter utgit ved Klaus Hanssens Fond. Nr. III. Bergen 1923.

Harbitz, F. (1921): Eftersygdommer efter influenza og invaliditet av den grund. *Forsikringstidende*. Norsk Tidsskrift for Forsikringsvæsen. No. 14. 16 juli 1921, 25 aarg.

Jordan, E.O. (1927): *Epidemic influenza: A Survey*. Chicago 1927.

Løvstrand, G. (1994): Spansken - den glemte "pesten"? *Årbok for Rana med omliggende ditrikter* (XXVII): 15-24. Rana Museums- og Historielag. Mo 1994.

Mamelund, S-E. (1998): *Estimating the death toll of Spanish Influenza: the case of Norway*. Paper skal presenteres på en internasjonal Medisinsk-Historiske konferanse "Reflections on the Spanish Flu Pandemic after 80 years - Causes and Consequences", Cape Town, South-Africa, 12-15 September 1998.

Mamelund, S-E. (Kommer): *Spanskesyken i Norge 1918-1920: Diffusjon, Sykelighet og Dødelighet*. Hovedoppgave i Samfunnsgeografi. Institutt for Sosiologi og Samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Mattock, C., Marmot, M. and G. Stern (1988): Could Parkinson's disease follow intra-uterine influenza?: a speculative hypothesis. *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry* 1988;51:735-756.

Medisinalberetning for Ullensaker 1918. Pakkenr. 659 og 660, hyllnr. 2c17813. Riksarkivet i Oslo.

Nationaltrykkeriet (1967): *Akershus Fylke 1914-1960*, 360-61. Oslo 1967.

Nordlander, O. (1932): Influentaen och des framträdande särskilt inom svenska armen under epidemierna 1918/19 samt 1920. *Tidsskrift i Militär Hälsovård*. Utgiven av Svenska Militärakare-Foreningen, 57de bandet, Haft 2. Lund 1932.

Patterson, K.D. and G.F. Pyle (1991): The geography and mortality of the 1918 influenza pandemic. *Bulletin of the History of medicine*. 65(1):4-21 (Spring).

Reinertsen, H. (1991): "Spanskesyken i Alvdal i 1918". *Årbok Nord Østerdalen 1991*. 69-72.

Semmingson et.al (red) (1982): *Kaupang og Katedral. Norges Kulturhistorie bind II*. Aschehoug. Oslo 1982.

Skajaa, K. (1921): *Om influenza og influenzapneumoni. En patologisk-anatomisk og bakteriologisk undersøkelse*. Skrifter utgit ved Klaus Hanssens fond. Nr. II. Fra dr. med. F.G. Gades patologiske institutt. Bergen 1921.

Statistisk Sentralbyrå (1926): *Folkemengdens bevegelse 1911-1920*. NOS VIII. 6.

Teigum, I. (1975): "Det året Spanska for". I Lindsheim, P. og J.M. Bruheim (red): *Årbok for Gudbrandsdalen 1975*. 43: 141-148. Dølaringen og Gudbrandsdal historielag. Dølaringen Boklag 1975.

Vaughan, W.T. (1921): *Influenza. An Epidemiological Study*. The American Journal of Hygiene. Monograph Series. No. 1. Baltimore 1921.

Ødegård, O. (1983): "Spanskesjuka. Ei farsott som herja i våre grender". *Gammalt frå Fræna*. Fræna Bygdeboknemnd desember 1983, s 14-24.

Åman, M. (1990): *Spanska Sjukan. Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund* (Spanish Influenza. The Swedish Epidemic, 1918-1920, and its International Background). Historiska Institutionen, Uppsala.

Sommerstevne i Blaker Skanses Venner 20. juni

I samarbeid med Sørums Leikaring, som feirer sitt 20-års-jubileum i år, arrangerer Blaker Skanses Venner medlemsmøte/sommerstevne på Blaker Skanse lørdag 20. juni klokka 14.30. Det blir informasjon om foreningens arbeid, vandring på vollene - og naturligvis folkedans. Et forsterket Blackiærsk Compagnie/Det smaalænske Regiment med markenteri stiller i 1700-talls uniformer og viser militær manøvrering fra den tiden.

Siden etableringen av foreningen

har styret tatt en lang rekke initiativ. De har blant annet etablert en tradisjon med 17.mai-frokost umiddelbart etter flaggheisinga klokka 08.00 på Blaker Skanse. Det har i flere år vært en liten gruppe blakværingar som har hatt den tradisjon å møte opp når Rune Brakestad heiser flagget på Skansen 17. mai. I år ble det en hel seremoni av det ved at medlemmer av Blackiærsk Compagnie avfyrte salut og Blaker Skolemusikkorps spilte nasjonalsangen.

Befaring i krutthus og smie

Styret i Blaker Skanses Venner har sammen med en spesialist på området, Kjeld Magnussen, foretatt en befaring i Krutthuset og på vollene. Den tidligere byantikvaren i

Oslo har inngående kjennskap til gamle festningsverk, og har bl.a. skrevet om Blaker Skanse i jubileumsskriftet for Skansen som kom ut i 1983. Når det gjelder Krutthuset, vil det bli forholdsvis dyrt å rehabilitere bygningen til sitt opprinnelige utseende og samtidig utstyre det for dagens bruk. Styret vil innhente flere opplysninger før noe konkret eventuelt foreslås.

Høgskolen har fått klarsignal til en relativt omfattende utvidelse av smia gjennom et tilbygg. Styret i Blaker Skanses Venner vil arbeide for at skadevirkningen av

Frogner gamle kirke, en steinkirke fra ca. 1200, ble brannherjet i 1918. Gudbrand Rødsrud var ung gutt den gang, og fikk et minne for livet. Sin opplevelse av brannen fortalte han til vår anonyme venn i mai 1945. Slik presenterer vi i dette nummeret en øyenvitneberetning til brannen i 1918. Vi gir ordet til Gudbrand Rødsrud.

et moderne tilbygg blir så små som mulig for det historiske miljøet, og går inn for at all framtidig byggevirksomhet på Blaker Skanse legges utenfor vollene.

Ordførerkjede og eget emblem

For å skape mer oppmerksomhet om Høgskolens aktivitet lokalt, har Blaker Skanses Venner foreslått at kommunens ordførerkjede skal designes der. Denne spennende utfordringen har skolen tatt. En av forutsetningene er at et motiv fra Blaker Skanse blir å finne på kjedet. Kværner Energy AS har påtatt seg å finansiere ordførerkjedet, enten alene eller sammen med andre interesserte. Og selve overrekkelsen er planlagt til åpningsdagen for det nye anlegget på Skansen. Rådmannen i Sørums, Einar Gaustad, leder en koordinerende styringsgruppe for prosjektet.

Blaker Skanses Venner ønsker seg også sitt eget emblem, og har utlyst en konkurranse hvor absolutt alle kan komme med forslag. Reglene for konkurransen har vært lagt ut på bibliotekene, og innleveringsfristen var 31. mai i år.

Formannen i Blaker Skanses Venner,

Odd Sars-Olsen, kan fortelle at det nå skal utarbeides skilter og informasjonsmateriale/ brosjyrer som kan fortelle besøkende om stedet som forsvarsanlegg og festning fra grunnleggelsen i 1683 til det ble skole der i 1917. Etter hvert lover han at det vil komme mer liv og virksomhet rundt det han kaller "Stasjons- Kirke- og Festningsbyen Blaker".

I disse planene inngår et åpent møte på Blaker Skanse i samarbeid med historielaget. Tema og tidspunkt kommer vi tilbake til i neste utgave av Artikler fra Blaker og Sørums historielag.

Sars-Olsen ber oss avslutningsvis minne Historielagets medlemmer om Høgskolens tradisjonelle utstilling av studentarbeider i forbindelse med avslutningen av skoleåret lørdag 13. juni. Hvor arrangementet finner sted? På Blaker Skanse, selvfølgelig!

Svein Sandnes

Kirken brenner !

St. Hans-aften var vi samlet en del unggutter. Vi stod på Meierigården og ventet på jentene, som var oppe hos min søster Eli. Hun var ansatt ved telefonsentralen der. Endelig kom jentene ned trappen, støyende og leende. De ropte til oss guttene: Kirken brenner!

Vi trodde jo at det var en spøk, jentene lo jo. Men jeg syntes det var en litt for grov spøk, og tok sykkelen fatt og trakk opp til kirken, fulgt av min svoger Halvorsen. Tro det eller ei, men vi tro opp den meget bratte veien til kirken! Da vi kom fram til gården til Ole Frogner, stod gubben sjøl ute i bare underbuksa og beklaget seg over at han ikke hadde fornyet brannpolisen. Han fikk imidlertid fart på seg og kom straks etter ut igjen, nå bedre påkledd.

Jeg var førstemann framme ved kirken, men det kom snart mange hakk i hæl på meg og Halvorsen. Det brant kraftig og kirken stod ikke til å redde. Heldigvis kunne Ole Frogner fortelle at kirkens gamle og meget verdifulle sølv ikke var i kirken. Det var blitt sendt bort for å bli pusset. Den gamle, fine dåpefonten,

derimot, var på plass i kirken. Hvor var nøklene til kirke-døra? Jo, hos kirkesangeren på skolen. Det var ikke mulig å slå inn inngangsdøra. Den var for solid.

Ole Frogners gård lenge truet

I stedet konsentrerte vi oss om å redde det som reddes kunne hos Ole Frogner. Gjennom natten truet flammene med å spre seg til gården hans. Stabburet og fjøset lå kloss opp til kirken, og i ett sett raste det gnister og bordbiter i flammer ned på Frogners hus og spredte glør.

Først var det om å gjøre å få besetningen ut av fjøset. Dyrene ble løst og jaget mot utgangsdøra, men da de kom dit og fikk se flammene, fikk de panikk og ville ikke gå ut. Fire mann av oss dannet en kjede og presset dem ut og ledet kuene til en liten havneflekk godt unna brannen.

I grisehuset var det ei purke som nettopp hadde født 14 unger, og hun var et illsint beist. Så snart jeg var kommet opp i bingen til henne beit ho så flisene fauk. Men ungene fikk vi da opp i ei kasse og ut. Da fulgte også purka etter. Men da hun fikk se flammene fra kirken, ville hun akkurat dit. Det fikk vi jo avverget, men vi hadde et skikkelig slit. Fire av oss tok purka i hvert sitt bein og fikk dratt henne dit hun skulle.

Da dyrene var reddet fra flammene, begynte vi å tømme bua for en stor stabel med flatbrød, mel og korn og meget annet til et sikkert sted. Du verden hvordan vi så ut etter hvert! Alle sammen hadde vi jo våre beste klær. Det var festaften og vi skulle danse sammen med jentene.

Mange mennesker - og så kom regnet

Det var Ole H. Bjerke som hadde oppdaget brannen. Han bodde den gangen på Valsødegården hvor han hadde stasjon. Det er den gården som ligger øst for kirken, den som Nordby eier i dag. Bjerke hadde ringt til telefonsentralen og varslet med det samme han oppdaget at kirken brant. Derfor visste jentene om brannen da de kom ned til oss guttene.

Ettersom det var St. Hans-aften, var

det mange folk ute, og de strømmet til kirken etter hvert. Blant annet kom det mange fra bedehuset, som ikke lå så langt fra kirken. Det ble sikkert flere hundre skuelystne utover kvelden. En kar kom helt fra Eidsvold. Han hadde sett det kjempebålet som Frognersokningene hadde stelt i stand for kvelden! Det er tre og en halv mil til Eidsvold.

Demange tilskuerne var i grunnen til hinder for redningsarbeidet. Vi som hadde tatt på oss arbeidet var jo over alt, og vannet måtte fram. Flere ganger sølte vi vann på publikum, og det ble de gretne for. Brannfaren for Frognergården var hele tida meget stor, flere ganger slo gnister inn gjennom gluggene i låven, og varmen ulmet mange ganger i høykaggene. Men vi var til stede med vann hver gang og reddet gården.

Da brannen brøt ut, var det duskregn. Ut på natten ble det kraftig regnvær, og det hjalp godt. Brannårsaken var det først vanskelig å si noe om. Det vi visste sikkert, var at brannen brøt ut i tårnet. Senere ble det fastslått at det var lynnedslag som var årsaken. Tidlig på ettermiddagen samme dag - 23. juni 1918 - var det sterkt tordenvær. Ole Frogner kunne fortelle at han hadde hørt et nedslag av lyn som hadde minnet ham om en stabel tallerkener som falt ned. Det ble brakt på det rene at lynilden hadde slått ned i blikkplatene på tårnet, og at ilden hadde kommet inn under platene, og hadde ligget der og ulmet til det tok fyr ved 23-tiden.

Lensmannen hadde etter hvert overtatt kommandoen. Jeg og tre karer til ble tatt ut som brannvakter. Vi gikk der på skift i tre døgn, og det fikk vi godt betalt for. Om det var 300 eller 350 kroner, husker jeg ikke nå lenger. Alle fire hadde vi fått ødelagt våre beste klær, så pengene kom godt med. Mange andre som også hadde fått ødelagt tøyetsitt, fikk ikke noe. Slik var det mange som tapte på brannen i Frogner kirke St. Hans-aften 1918.

Gudbrand Rødsrud

Olsok-gudstjeneste i Sørumsund

Onsdag 29- juli holder sogneprest **John**

Olav Stokstad Larsen Olsok-gudstjeneste i Sørum kirke klokka 18.00. Etter høgmessa inviteres alle til et foredrag av folklorist **Anne Eriksen** om Olavs-tradisjoner på Romerike. Ta gjerne med litt kaffe på en termos og en liten matpakke! Medlemmer av Blaker og Sørum

Lederens spalte

historielag ønskes spesielt velkommen.

Ut på tur med historielaget

Sommerens populære turprogram er nå klart. Få med deg venner og kjente - og bli bedre kjent med bygda!

Torsdag 14. mai klokka 18.30

Frammøte med Nedre Romerike Vannverk ved Hammeren i Sørum. Vår egen geolog Dag Nordsveen vil fortelle om geologien i området. Kort orientering om Nedre Romerike Vannverk. Rusletur over Korpefjellet med spisepause ved Bronsealdergravrøysene. Videre kulturstien om Linderud, N. Hammeren og Taterstigen. Guide: Leif Mathisen.

Torsdag 18. juni klokka 18.30

Frammøte på Øvre Vilberg. Besøk i den vernede hovedbygningen hvor Terje Askvig vil fortelle om bygningen og gården. Vi ser på St. Olavs gang like ved gården. Deretter tar vi en rusletur om husmannsplassen Rulla, hvor vi spiser. Derfra videre rundt Vilbergsfjellet. Guide: Leif Mathisen

Torsdag 20. august klokka 18.30

Frammøte ved biblioteket på Sørumsand. Samlet avreise med privatbiler til Mork, hvor vi skal rusle en tur til bygdeborgen øverst i Holmselia, hvor vi spiser. Guide: Leif Mathisen.

Torsdag 3. september klokka 18.30

Frammøte ved båthavna på Sørumsand. Elvetur med Seemøwe. Vi tar Bingen lenser i nærmere øyesyn, og får orientering om lenseminner på begge sider av Glomma. Guide: Dag Nordsveen.

Lørdag 12. september klokka 10.00

Frammøte ved biblioteket på Sørumsand. Kjenn din bygd - tur med buss rundt i bygda. Påmelding til kulturkontoret innen lørdag 5. september. Guide: Leif Mathisen. I Skytillen nr. 2 1998 finner du også aktivitetskalender sommeren 1998 for de andre historielagene på Romerike. Du er også velkommen på deres arrangementer! Neste år er det 80 år siden gardbruker Laurits Opsahl på Leirud tok det første initiativ til utgivelse av bygdebok for Sørum. Kirkesanger Joh. Andersen ble utnevnt som formann i bygdeboknemnda, og herredstyret bevilget 750 kroner til arbeidet.

For 60 år siden tok Olaf Børke opp igjen spørsmålet om bygdebok for Sørum, og loset første bind av Sørum herreds historie i land i 1942.

For 40 år siden engasjerte Alfred Torp som formann i bygdeboknemnda Gunnar Rudie som bygdebokredaktør, og bind to av bygdebok for Sørum kom ut i 1961. Ti år seinere kom også en revidert utgave av første bind.

For 20 år siden forsøkte Ove Eggum som formann i bygdeboknemnda å fullføre bygdebokprosjektet med ei gards- og slektshistorie for Sørum, men forsøket havarete i politisk uenighet om innholdet ti år seinere.

Prognosen var derfor relativt dårlig da Blaker og Sørum historielag i januar i fjor tok et initiativ overfor kommunen til å ta opp igjen arbeidet med utgivelsen av ei bygdebok for Sørum. Det gikk et år før kulturutvalget nedsatte et utvalg for å utrede nærmere spørsmålet om utgivelsen av ei bygdebok for Sørum med bosettings- og slektshistorie. Men i disse dager legger "Bygdebokutvalget av 1998" med Harald Stokstad som leder siste hånd på sin utredning, som skal presenteres for kulturstyret og kommunestyret i løpet av sommeren.

I historielaget kan vi glede oss til det tverrpolitisk sammensatte utvalgets konklusjoner: De anbefaler utgivelse av en *bosettings- og næringshistorie* for Sørum i

B

fem bind. Hvert bind blir på ca. 680 sider, og innledes med en oversiktsartikkel på 40 - 60 sider om det geografiske området det omfatter. Deretter følger ca. 30 kapitler hvor hvert enkelt matrikelnummer behandles over gjennomsnittlig 25 sider, hvorav 5 er illustrasjoner

Utvalget foreslår at penger til bygdeboka settes av allerede i budsjettet for 1999, slik at bygdebokredaktøren kan tilsettes for 7 ½ år og komme i arbeid allerede tidlig neste år.

Den formelle styringen av prosjektet foreslås lagt til en politisk oppnevnt styringsgruppe. Utvalget forestiller seg at bøkene vil begynne å komme ut i 2002, og deretter med et bind hvert år til 2006.

Det forutsettes mye frivillig arbeidsinnsats fra slektshistorikere og andre lokalhistoriske entusiaster. Utvalget forutsetter intensiv bruk av lokale frivillige krefter for å klare framdriftsplanen, og nevner konkret Blaker og Sørums historielag som naturlig samarbeidspartner for å få dette til. Hold dere klare!

Også i salgsarbeidet foreslår utvalget å benytte seg av innsatsen fra medlemmer i historielag og idrettslag.

Hva er det så som gjør at en eventuelt skal betrakte dette forsøket på å fullføre bygdeboka for Sørums som mer vellykket enn alle de andre? Vi avventer i spent forventning den politiske behandling av innstillingen fra "Bygdebokutvalget av 1998". Aurskog og Blaker klarte jo i femtiåra å lage bygdebok *sammen*. Da bør det vel ikke være helt umulig å få til for et Sørums som er slått sammen med Blaker?

Blaker skal forøvrig få være med i fembindsverket med *bosettings- og næringshistorie* for Sørums, selv om de har sitt bygdebokverk fra 1961-68.

Svein Sandnes

Artikler fra Blaker og Sørums historielag redigeres av Svein Sandnes.

Returadresse: Svein Sandnes

Postboks 62, 1927 RÅNÅSFOSS